

Оксана КУШНІР

*кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри журналістики
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

УДК 654.19:070(477.84)J:811.161.2'355

ОРФОЕПІЧНА КУЛЬТУРА В ЕФІРІ СУЧАСНОГО ДИТЯЧОГО ТЕЛЕБАЧЕННЯ (за матеріалами тернопільських телеканалів)

У статті окреслено основні параметри орфоепічної культури сучасного телевізійного мовлення. Обґрунтовано значення орфоепічної компетентності журналістів дитячих програм. На матеріалах програм для дітей у тернопільському телеэфірі виділено найтипівіші порушення орфоепічних норм та визначено їх причини. Запропоновано можливі шляхи удосконалення культури усного мовлення журналістів на регіональних телеканалах.

Ключові слова: орфоепічна культура, орфоепічні норми, літературна вимова, звук, наголошення, милозвучність мови, дитяче телебачення.

Вступ. Професійна діяльність телевізійних та радіожурналістів тісно пов'язана з усним мовленням. Саме воно виступає найпотужнішим засобом поширення інформації, розваги, освіти, наймасовішим чинником впливу на багатомільйонну аудиторію. Сучасний стан культури усного мовлення в українському аудіовізуальному медійному просторі є, на жаль, незадовільним. Про це свідчать численні щоденні помилки професійних мовців у національному теле- і радіоэфірі. Вагома частина мовленнєвих огріхів пов'язана із вимовою звуків і наголошенням слів, тобто з порушеннями орфоепічних норм.

Орфоепія української мови була об'єктом уваги відомих дослідників С. Головащука, М. Жовтобрюха, А. Коваль, Л. Мацько, М. Погрібного, Д. Ревуцького, Н. Тоцької, Л. Шевченко та ін. Вони розкрили суть орфоепії української мови, сформулювали норми вимови звуків і наголошення слів, упорядкували орфоепічні словники. Зважаючи на історичний процес розвитку мови, учені не заперечували змінність вимови звуків і наголошення слів, проте підкреслили сталість орфоепічних норм як одну з найважливіших ознак правильності літературного мовлення.

Орфоепічний аспект фахової компетентності телевізійних журналістів зумовлений особливістю їхньої професійної діяльності, що базується на усному літературному мовленні. Ю. Єлісовенко слушно зауважував, що «всім причетним до української мови, літератури, журналістики, культури, мистецтва особистостям слід пам'ятати, що єдина українська літературна вимова в телевізійному просторі – це те культурне тло, на якому виховується нація і створюються її духовні скарби» [7, с. 131]. Дотримання норм літературної вимови є свідченням мовленнєвої культури журналіста і прикладом для наслідування. Правильна літературна вимова допомагає краще зрозуміти кожного мовця і виступає неодмінною умовою ефективного спілкування.

Дитяче телебачення є одним із найвагоміших чинників родинного виховання та розвитку дитини, оскільки сьогодні спостерігається гіперактивність медіаспоживання телевізійного продукту неповнолітніми. Діти сприймають інформаційні матеріали про себе, інших людей, суспільство, державу й світ. Особливу увагу привертає мовлення телеведучих. За допомогою мовних засобів ведучі дитячих програм не лише інформують юних телеглядачів, а й впливають на їхню мову, вимову, словниковий запас, тобто формують культуру усного мовлення. Досконале звукове оформлення мовного потоку на екрані є результативнішим засобом вивчення літературної вимови, ніж підручники й посібники.

Саме тому проблема функціонування українського телемовлення сьогодні особливо актуальна. Специфіку усного мовлення у теефірі досліджували А. Погрібний, В. Лизанчук, С. Караванський, О. Пономарів, В. Радчук, О. Сербенська, Ю. Єлісовенко та ін. Всебічного й комплексного аналізу потребує і мовлення дитячих телевізійних програм на Тернопіллі, яке певною мірою відображає культуромовну ситуацію у краї.

Мета статті – підкреслити значення орфоепічної компетентності журналістів програм для дітей у тернопільському теефірі, виділити найтипівіші порушення норм літературної вимови звуків та наголошення слів, з'ясувати основні причини ненормативної вимови, окреслити можливі шляхи удосконалення орфоепічної культури на регіональних телеканалах.

Матеріалами для спостереження слугували дитячі програми на тернопільських телеканалах: «Чарівний ключик» (TV-4) [15], «Мамина школа» [9], «Вечірня казка» (ТТБ) [3], «Телевітамінки» (ІНТБ) [14] упродовж 2017 р.

Виклад основного матеріалу. Медіа формують у суспільстві потреби і тенденції. Концепт дитячих інформаційних потреб пов'язаний із розумінням того, що корисне та має значення для дитини, що може зацікавити її. Дитяче телебачення багате на форми і жанри: казки, публіцистичні програми, пригодницькі, науково-фантастичні, науково-популярні фільми, зустрічі з цікавими людьми, вікторини, конкурси, мультфільми. Відтак, воно має великі можливості впливу на дітей і тому є одним із найвагоміших засобів формування повноцінної, гармонійної особистості.

«Інформаційно-естетичний потенціал дитячих телепередач може успішно реалізуватися внаслідок органічного поєднання зображення (кадр, колір, графіка), звуку (голос, шум, музика) та усного слова, які актуалізують різні рівні чуттєвої сфери, підсилюють сугестію екранного контексту телепродукту» [1, с. 14]. Телевізійне мовлення має безпосередній вплив на формування особистості дитини. Дитячий медійний дискурс у телевізійному форматі є одним із найвпливовіших мовленнєвих зразків для дитячої аудиторії. Маленькі глядачі, сприймаючи слово ведучих та учасників дитячих телепередач і наслідуючи його, самі реалізують мовленнєву дію.

Мовлення дитячих телепрограм – це спеціалізоване використання ведучим мовних засобів у процесі спілкування з гостями студії, глядацькою аудиторією з метою донесення до неї певної інформації, а також формування громадської думки з тієї чи іншої проблеми. Крім того, мовлення тележурналістів сприймається юними глядачами як взірцеве, що накладає особливу відповідальність на ведучого щодо вибору адекватних мовних засобів вираження змісту повідомлення.

Культура усного літературного мовлення ґрунтується на дотриманні орфоепічних норм – науково обґрунтованих правил вимови звуків, звукових комплексів, наголошення звукового потоку. Основою правильної вимови є нормативна артикуляційна база, вміння правильно вимовляти звуки, інтонувати звуковий потік, що в сукупності забезпечують чистоту і зрозумілість екранного мовлення. Досвідчений диктор сказав: «Прислухайтесь, і ви зауважите, що майже половину слів ми не чуємо, а вловлюємо за змістом. Слухач же повинен чути, а не прислуховуватись» [8, с. 3].

Орфоепічні (вимовні) норми літературної мови склалися відповідно до фонетичних закономірностей, властивих українській мові. Основні правила української літературної вимови такі:

1. Українські фонемні й слова вимовляються так само, як і пишуться.
2. Відсутність «акання». Наголошений і ненаголошений голосний [о] в усіх позиціях не наближається до [а]: [борошно], [вода], [додому], [борода], [Богдан]. Лише в деяких словах перед складом з наголошеним [у] він вимовляється як [о^у]: [зо^узул'а], [ло^упух], [ко^ужух].
3. Ненаголошені [е] та [и] виявляють ледве помітну тенденцію до уподібнення між собою і вимовляються як [e^и] або [и^е]: [зе^илений], [жи^еве], [ви^еделка], [бе^ири].
4. Дзвінкі приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляють дзвінко: [книжка], [зорепад], [гребл'а]. Оглушується лише приголосний [г]: [вохко], [к'іхт'і], [лехко], пишуть: *вохко, кігті, легко*. Уподібнюється також приголосний прийменник [з], який перед [к], [п], [т], [ф], [х] та [с] оглушується й перетворюється в усному мовленні на [с]: [сферми], [стернопол'а]; перед [ч], [ш] вимовляється як [ш]: [шишарфом], [шчасом]; перед [ж] і [ч] асимілюється з [ж]: [жжсаром], [рожсчавити].
5. Проривний [г] завжди вимовляється твердо і виразно: [ганок], [гвалт], [багет].
6. Звуки [дж], [дз] вимовляють зліто: [дже^рре^ло], [ходжу], [кукурудза], [саджу].
7. Усі шиплячі звуки в кінці слова і складу, а також перед голосними [а], [о], [у], [е], [й] вимовляють твердо: [курча], [н'іж], [н'іч], [чудо], [ручка], [жито].
8. Приголосний [ц] у кінці слова вимовляють м'яко: [с'т'ілец'], [молодець']; тверда вимова [ц] буває лише в словах іншомовного походження та деяких вигуках: [палац], [шприц], [бац], [клац].
9. Приголосний [р] вимовляється твердо в кінці складу та в кінці слова: [з'вір], [комар], [л'ікар], [Харк'іў], [пов'ірте]. На початку складу [р] буває м'яким: [р'асний], [бур'ак], [чотир'ох], [говор'у].
10. У закінченнях дієслів внаслідок асиміляції звукосполучення **ться, -шся** вимовляють як [-ц':а], [-с':а]: [усміхаєц':а], [повертаєс':а].
11. Приголосний [в] не оглушується і не переходить у [ф]. Після голосних у кінці складів і перед приголосними та у кінці слова вимовляється як [ў] ([ў] нескладовий): [зробиу], [дауно], [в'іуторок], [буў], [шоўк].
12. Вокально-консонантну гармонію звукового потоку забезпечує спрощення в групах приголосних, важких для вимови: [стн], [ждн], [здн], [стл], [рдц], [рнч]: *вісник, тижневий, обласний, виїзний, серце, сонце* тощо.
13. Милозвучності сприяє існування в українській мові фонетичних варіантів окремих слів, які виникають унаслідок чергування звуків [у] – [в], [і]– [й]: *уперед – вперед, учений – вчений, іти – йти*.
14. Для усунення важких для вимови збігів голосних і приголосних в українській мові використовують **з, із, зі** (*з книжки, зі сходу, із школи*); **у, ув, уві** (*увійшла в хату, ввійшов у хату, глянув ув очі, бачив уві сні*); **під, піді, підо** (*під землею, піді (підо) мною*) [2; 11; 12].
- Милозвучність української мови забезпечує правильне наголошення слів. Як добре не вимовлялись би звуки й слова, але неправильне наголошення може спотворити зміст повідомлення і зіпсувати позитивне враження від усного мовлення.
- Наголос в українській мові вільний, нестабільний, оскільки може припадати у слові на будь-який склад (перший, другий, третій тощо), наприклад: *пОїзд, маркЕтинг, фено-мЕн, співіснування, самовдосконАлення*. Український наголос рухомий, тобто в формах того самого слова може бути різним, як-от: *гопАк – гопакА, лІкар – лікарІ, вчИ-тель – вчителІ*. Багато слів мають подвійний наголос – не лише основний, а й побічний, наприклад: *зАвжди і завждИ, зокрЕма і зокремаА, весняний і веснянийИ, менЕ і біля мЕне, тебе і у тебе* тощо [4–7].
- Теледискурс Тернопільщини формують канали TV-4, ТТБ, ІНТБ. TV-4 – регіональний інформаційно-розважальний телеканал Тернопільської області, який позиціонує себе як канал для сімейного перегляду, що відображається в його гаслі «З вами щодня». Для дитячого перегляду телеканал пропонує програму «Чарівний ключик» [15], а також мультсеріали, мультфільми у «Дитячій годині» (11:00, 16:10).

ТТБ – Тернопільська обласна державна телерадіокомпанія, котра щотижня транслює для дітей та дорослих пізнавальний проект «Мамина школа» [9]. Щоденно маленькі глядачі мають змогу дивитися о 16:15 дитячу програму «У країні Мультгляндії» та о 20:45 «Вечірню казку» [3]. ІНТБ – тернопільський телевізійний інформаційно-розважальний канал, який кожного дня пропонує дітям мультфільми, програму «Телевітамінки» [14].

Ведучими та гостями аналізованих програм виступають переважно діти й підлітки. Вони спілкуються із різноманітними людьми, ознайомлюють глядачів з останніми новинами, подіями Тернопільщини в доступній для них формі. Саме їхню поведінку, мовлення, жести найчастіше копіюють маленькі телеглядачі. Ведучі розмовляють українською мовою без переключувань та уподібнення власного мовлення до дитячого «сюсюкання».

Здійснений аналіз дотримання орфоепічних норм у дитячому телевізійному ефірі Тернополя зафіксував чимало порушень норм вимови:

- **Оглушення дзвінких приголосних у кінці слів і складів:** [дуп], [мет], [каска], [шчон], [росказала], [р'ат], [сл'ім] замість ь [дуб], [мед], [казка], [шчоб], [розказала], [р'ад], [сл'ід].

- Ігнорування нескладового [ў], що сформувало руйнівну тенденцію усного мовлення – **«фекання»:** [сказаф], [доручиф], [зробиф], [п'ішоф] замість ь [сказаў], [доручіў], [зробиў], [п'ішоў]. Таке порушення зумовлене сліпим наслідуванням німецької, російської та інших мов.

- Вплив російської звукової системи помітний у поодиноких прикладах **«акання»** – ненаголошений голосний [о] наближається до [а]: [аро^амат], [о^асобливо], [ро^абота] замість [аромат] [особливо], [робота].

- Підміна м'якого [т'] свистячим [ц']: [ц'іл'ки], [стол'іц'], [проход'ац'], замість ь [т'іл'ки], [стол'ім'], [проход'ам'].

- **Напівпом'якшена вимова шиплячих:** [ч'ому], [шч'о], [навч'ан':а], [д'івч'атка] замість [чому], [шчо], [навчан':а], [д'івчатка].

- Порушення милозвучності вимови у випадках чергувань службових слів та морфем: **прийменників у – в** (квіт'в в саду; в Брукліні; працюють в професійних хорах); **прийменників з – із – зі** (з спортивного залу; один з гравців); **постфіксів -ся, -сь** (погодились зробити; дізнаємось про це).

- **Порушення акцентологічних норм** української літературної мови, що зумовлене елементарним незнанням правил наголошування загальноживаних слів. Причому помилки наголошування трапляються серед слів різних частин мови: *випАдок, листОпад, навчанняЯ; лЕгкий, нОвий; чотИрнадцять; прИйняти, провЕсти; насампЕред* замість ь *вИпадок, листопАд, навчАння; легкИй, новИй; чотирнаДцять; прийнЯти, провестИ; насАмперед*.

- У деяких випадках трапляються наголоси, характерні для західних регіонів України – **виділення передостаннього складу у слові** (під впливом польської мови): *прив'єли, кáжу, пішу, б'уло, дон'єсти* і под. [3; 9; 14; 15].

Виокремлені орфоепічні порушення фонетичного та акцентологічного характеру у дитячому телевізійному ефірі Тернополя найперше трапляються через незнання юними ведучими норм української літературної вимови та недостатнє володіння практичними навичками застосування орфоепічних правил у своєму побутовому та публічному мовленні. Відхилення від літературної вимови і правильного наголошення у багатьох випадках виникають внаслідок недостатньо сформованого артикуляційного апарату журналістів та гостей дитячого віку, змішування рухомого і нерухомого наголосів. Частина орфоепічних та акцентуаційних помилок трапляється через перенесення характерних особливостей звукової системи польської та російської мов на український ґрунт, що характерно для розмовної мови тернополян.

Для покращення мовленнєвої культури на телебаченні, в тому числі в ефірі регіональних телевізійних мовників, варто виробити комплексний підхід до проблеми якості

екранного мовлення на рівні держави, регіональної влади, редакційних колективів медіа різних рівнів та самих ведучих. Потрібні спільні зусилля журналістів-практиків, працівників журналістської освіти, учених-лінгвістів, культурологів, соціологів задля поглиблених наукових висновків і практичних рекомендацій щодо творчих здобутків і недоліків на телеекрані.

Передусім потрібно ввести у шкільну програму предмет «Орфоепія української мови», який має на меті розкрити школярам орфоепічну парадигму рідної мови та сформувати практичні навички нормативного мовлення. Доцільно також виокремити у навчальному плані факультативні курси, орієнтовані на практичне оволодіння культурою мови, у тому числі й орфоепією. Вони дадуть можливість сформувати у майбутніх теледикторів, ведучих навички й уміння практичного застосування фонаційного дихання, артикуляції, вимови, норм наголошування. Цікавими та результативними будуть майстер-класи, тренінги для учнів та студентів-журналістів за участю відомих дикторів регіональних та загальнонаціональних телеканалів, які своїм взірцевим мовленням продемонструють професійну майстерність, імідж та успіх.

Висновки. Телебачення упевнено вкорінилося у повсякденне життя сучасних дітей та молоді. А тому й екранне мовлення стало однією з форм їхнього повсякденного мовленнєвого спілкування. До мовлення на телебаченні юні глядачі ставляться як до взірця, еталона, вчать з екрана справжньої літературної вимови. Відтак, дитяче телебачення має стати найдієвішим популяризатором літературної вимови серед юних глядачів різних регіонів, а одночасно й кодифікатором знань орфоепічних норм.

Подальше дослідження культури мовлення в ефірі сучасного тернопільського телебачення для дітей може залучати лексико-фразеологічний, граматичний, синтаксичний та стилістичний рівні української мови, що дозволить комплексно окреслити стан мовленнєвої культури журналістів дитячих програм на Тернопіллі, виділити ключові проблеми ефірного мовлення та можливі шляхи їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко В. В. Семіотичний інструментарій у комунікативній стратегії українського телебачення : автореф. дис... канд. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.06 «Прикладні соціально-комунікаційні технології» / В. В. Бабенко. – К., 2008. – 15 с.
2. Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – С. 111–137.
3. «Вечірня казка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://todtrk.te.ua/kazka>
3. Єлісовенко Ю. П. Культура і техніка мовлення в тележурналістиці / Ю. П. Єлісовенко // Стиль і текст. – 2001. – Вип. 2. – С. 168–175.
5. Єлісовенко Ю. П. Орфоепічний аспект фахової підготовки телевізійних журналістів / Ю. П. Єлісовенко // Наукові записки інституту журналістики. – 2004. – Т. 15. – С. 15–22.
6. Єлісовенко Ю. П. Орфоепічний аспект фахової підготовки ведучих / Ю. П. Єлісовенко // Ведучий у практиці сучасного радіомовлення : збірник навчально-методичних матеріалів / упоряд. В. Я. Миронченко. – К. : Укртелерадіопресінститут, 2006. – С. 51–63.
7. Єлісовенко Ю. П. Ораторське мистецтво: постановка голосу й мовлення : навч. посібник / Ю. П. Єлісовенко ; за ред. В. В. Різуна. – К. : Атака, 2008. – С. 131–144.
8. Козаков Г. Саботаж: Засоби масової комунікації віддзеркалюють мовно-культурний рівень / Г. Козаков // Літературна Україна. – 2006. – 15 червня. – С. 1, 3.
9. «Мамина школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://todtrk.te.ua/m_shkola
10. Пенчук І. Л. Телебачення для дітей в Україні : монографія / І. Л. Пенчук. – Запоріжжя : КПУ, 2011. – 384 с.
11. Пономарів О. Д. Сучасна українська мова / О. Д. Пономарів, В. В. Різун. – К. : Либідь, 2013. – С. 25–28.
12. Пономарів О. Д. Культура слова: мовностилістичні поради / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 2013. – С. 26–32.
13. Сербенська О. А. Культура усного мовлення. Практикум : навчальний посібник / О. А. Сербенська. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 216 с.

14. «Телевітамінки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intfb.te.ua/category/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/%D1%82%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/>

15. «Чарівний ключик» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : tv4.te.ua/charivnyi-kliuchyк

Оксана Кушнір

**Орфоэпическая культура в эфире современного детского телевидения
(на материалах тернопольских телеканалов)**

В статье раскрыты основные параметры орфоэпической культуры современного телевизионного вещания. Обусловлено значение орфоэпической компетентности журналистов детских программ. На материалах программ для детей в телеэфире Тернополя выделены типичные нарушения орфоэпических норм и определены их причины. Предложены возможные пути усовершенствования культуры устной речи журналистов на региональных телеканалах.

Ключевые слова: орфоэпическая культура, орфоэпические нормы, литературная речь, звук, ударение, мелодичность языка, детское телевидение.

Oksana Kushnir

Orthoepic Culture in Children's TV Programs (based on Ternopil TV channels)

The article outlines the main parameters of orthoepic culture of modern television broadcasting. We substantiated the importance of the orthoepic competence of journalists for children's programs. We identified the most common violations of orthoepic norms and identified their causes. In the article, we have proposed ways to improve the culture of oral broadcasting of journalists on regional TV channels.

On the material of the children's programs in Ternopil television broadcast the typical violations of orthoepic norms are singled out and their causes are determined. It is revealed that the majority of language mistakes are caused by young presenter's insufficient knowledge of literary pronunciation rules and blind imitation of foreign languages.

The possible ways of the journalists' oral speech improvement on regional channels are suggested, which are based on the complex approach to the problem of broadcasting culture on a state level, regional authorities, editorial teams on different levels and presenters themselves.

Key words: orthoepic culture, orthoepic norm, literary pronunciation, sound, stress, language sonority, children's television.